

ледниковой равнины проанализированы особенности распространения и морфология реликтовых дюн. Выделены две главные зоны их распространения – северная (к востоку от сел Станиславчик и Подмонастырок до р. Слоновка) и южная (к востоку от с. Руда-Бродска). Эти зоны разделяет территория по линии Збруи – Берлин – Конюшков – Опарипсы, где нами не обнаружено реликтовых дюн. В пределах зон распространения эоловых форм по особенностям концентрации и морфологии дюн выделены 4 дюнных поля, в частности, в окрестностях села Руда-Бродская; к востоку от. Броды; в окрестностях с. Станиславчик и к пойме р. Болдурка; в южной окраине с. Пески. В рамках дюнных полей осуществлена классификация дюн и оценены их морфологические параметры.

Ключевые слова: реликтовые дюны, дюнные поля, морфология эоловых форм, классификация дюн.

Надійшла до редколегії 10.09.2015

УДК 911.2:[504.456:574.4(477.82–751.3)]

Павловська Т. С., Рудик О. В.
*Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки*
Ковальчук І. П.
*Національний університет біоресурсів і
природокористування України*

БОЛОТНІ ЕКОСИСТЕМИ У СТРУКТУРІ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОЇ МЕРЕЖІ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ключові слова: болото, водно-болотні угіддя, екологічна мережа, заболочені землі, заболоченість, природно-заповідні території

Постановка наукової проблеми та її значення. Тривалий час вважалося, що болота – це малопродуктивні, непридатні землі, які треба заповнити водою або, навпаки, висушити чи відвести воду за допомогою каналів. Однак, останнім часом переважна більшість людей усвідомили, що збереження цих ресурсів має велике значення, оскільки вони виконують низку важливих функцій: 1) ресурсно-сировинну (накопичення торфу, прісної води, лікарських рослин, ягід і грибів, мисливської фауни; кормової бази); 2) територіальну (можуть використовуватися для будівництва, як поля зрошення тощо); 3) біологічну (болота – місця мешкання специфічної флори і фауни); 4) геохімічну (забезпечують кругообіг хімічних елементів); 5) ландшафтну (болота взаємодіють з прилеглими територіями, утворюють різноманітні болотні комплекси); 6) газорегулювальну (болота виводять з атмосфери вуглекислий газ); 7) бар'єрну (є бар'єром на шляху міграцій хімічних елементів); 8) водорегулюючу (підтримання водного режиму території); 9) кліматорегулюючу (мікроклімат, створюваний болотами, пом'якшує коливання температури й вологості повітря); 10) культурно-рекреаційну (збір ягід, грибів, полювання, туризм); 11) лікувальну (деякі види торфу й сапропелів

використовують у грязелікуванні, у фармакології та ветеринарії); 12) інформаційну (болота – місце проведення екскурсій, практик, уроків); 13) історичну (у торфових покладах добре зберігаються пилок, насіння, спори рослин; досліджуючи шари торфу, вчені вивчають історію рослинного покриву Землі) тощо [3; 7; 9; 15; 18; 22; 24; 29; 30].

Унаслідок інтенсифікації природокористування постало питання природоохоронних досліджень водно-болотних екосистем. Зростання впливу негативних антропогенних чинників, обмеженість ресурсів цих природно-територіальних комплексів, загроза зникнення рідкісних видів флори й фауни посилили важливість досліджень сучасного стану болотних геокомплексів.

Незважаючи на великомасштабне освоєння боліт Волині, у природному стані збереглося близько 60 % їхньої площі. Наявність на досліджуваній території перезвожених ділянок і заболочених заплав, низинних і верхових боліт визначає не тільки необхідність збереження цих екосистем для відновлення їхніх функцій і поліпшення стану природного середовища, а й визначає міжнародну значимість цього регіону для збереження глобального біорізноманіття.

Мета і завдання. *Мета статті:* проаналізувати геопросторову диференціацію болотних екосистем Волині, з'ясувати їх місце та значення у природно-заповідному фонді (ПЗФ) та екологічній мережі області. Для досягнення мети було поставлено й вирішено такі *завдання:* 1) вивчити історію досліджень болотних геокомплексів; 2) з'ясувати вплив фізико-географічних умов Волинської області на формування боліт; 3) виконати аналіз кількості боліт та заболочених ділянок в розрізі адміністративних районів, визначити частку площ боліт кожного адміністративного району від загальної площі болотного фонду Волинської області; 4) проаналізувати розподіл боліт за площею та заболоченість досліджуваної території; 5) виявити й охарактеризувати природно-заповідні території (ПЗТ) міжнародного, загальнодержавного та місцевого значення, які створені для охорони болотних комплексів; 6) з'ясувати роль болотних екосистем у формуванні екомережі Волинської області; 7) виявити та обґрунтувати головні проблеми й пріоритети в охороні болотних екосистем Волинської області.

Стан вивчення проблеми. Вивченню особливостей боліт, обґрунтуванню їхнього раціонального використання присвячені дослідження й наукові праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких Р. І. Аболін, Г. Ф. Бачурина, І. Д. Богдановська-Гієнер, С. А. Бжозовський, Є. М. Брадїс, К. А. Вебер, Е. А. Галкіна, В. С. Доктуровський, Д. К. Зеров, К. Є. Іванов, Р. Я. Кац, А. К. Каяндер, М. Н. Копачевська, В. В. Кудряшов, Є. М. Лавренко, Д. Лескере, В. Д. Лопатін, М. І. Нейштадт, Є. В. Оппоков, М. І. П'явченко, М. І. Ринкевич, В. В. Романов, Є. А. Романова, В. М. Сукачов, Г. І. Танфільєв, В. Тимракевич, С. Толпа, П. А. Тутковський, М. О. Тюленєв, С. М. Тюрємов, А. В. Фомін, Ю. Д. Цинзерлінг, Цюй Ченцзюнь та ін. [2; 17; 21].

Особливої уваги заслуговують питання щодо охорони боліт. Вони набули актуальності наприкінці 60-их років 20 ст. Для цього у 1967 р. в рамках ЮНЕСКО було організовано Міжнародний проект „Телма”, який об'єднав 20 країн. Завдяки зусиллям багатьох учених (М. С. Боч, В. В. Мазінг, Г. Ф. Кузьміна, К. Ф. Хмєлева, А. Ф. Черкасова, Ю. С. Прозорова, Л. П. Смоляка, А. П. Підоплічка, Є. М. Брадїса,

Т. Л. Андрієнко, Ю. С. Тамошайтіса та ін.) значно збільшився фонд охоронних територій, зросла мережа заповідників і заказників різного призначення [17]. Сьогодні проблемами охорони боліт та водно-болотних угідь України займаються О. Л. Андрієвська, Т. Л. Андрієнко, О. І. Бондар, С. О. Гаврилов, І. М. Григора, І. С. Жарук, О. В. Ільїна, М. Л. Клєстов, В. В. Коніщук, Г. Б. Марушевський, Г. О. Мельничук, Я. І. Мовчан, М. О. Осипова, Г. В. Парчук, О. І. Прядко, М. П. Стеценко, В. М. Тимар та ін. [1; 2; 4; 6; 9; 11; 17; 21].

Авторами праць про болота Волинської області, сучасний стан їхнього заповідання та використання є Т. Л. Андрієнко, Л. С. Балашев, О. В. Ільїна, І. М. Григора, Ф. В. Зузук, З. К. Карпюк, П. В. Климович, М. Я. Клєстов, І. П. Ковальчук, Л. К. Колошко, В. В. Коніщук, Р. В. Мігас, В. Й. Петрук, С. В. Полянський, О. І. Прядко, В. Т. Щербак, С. Г. Якубишена та ін. [1; 5; 14; 16; 20; 21; 23; 25].

Матеріали й методи досліджень. Для вирішення поставлених завдань використано літературні та інтернет-джерела, фондові дані Волинського центру з гідрології та метеорології, фондові матеріали національних природних парків, форму 6-зем Головного управління Держкомзему у Волинській області, матеріали Управління екології та природних ресурсів Волинської облдержадміністрації.

Виклад основного матеріалу. Болото – надмірно зволожена земельна ділянка із застояним водним режимом, яка має шар торфу не менше 30 см і вкрита специфічною рослинністю. Болота поділяють на дві великі групи: заболочені землі – це землі з незначним шаром торфу (торфові болота арктичної тундри, очеретяні та осокові болота лісостепу, засолені болота напівпустель та пустель, заболочені тропічні ліси тощо) і торфові болота, які за характером водно-мінерального живлення, формою поверхні та складом рослинності поділяються на три типи: низинні, перехідні, верхові [19]. Оскільки болото має єдину літогенну основу, однаковий тип зволоження і своєрідну спрямованість біохімічних процесів, то доцільно розглядати його як елементарний ландшафт або як своєрідну екосистему [16].

З-поміж адміністративних областей України Волинська область на даний час є найбільш заболоченою – 5,8 % її території

становлять відкриті заболочені землі [12] (в Україні – 1,6 % [13]). Розвитку боліт на території Волинської області сприяють: 1) наявність пухких порід з високою водопроникністю, що забезпечує живлення ґрунтових вод, а отже і живлення боліт; неглибоке розташування водонепроникного ґрунту (глина), що викликає постійну надлишкову кількість вологи у поверхових горизонтах; 2) рівнинність території, наявність різного роду депресій, особливо в її поліській частині; 3) значна кількість опадів та їхнє переважання над випаровуванням; 4) відмирання рослин в умовах заболочення, що сприяє накопиченню торфу, який, маючи велику вологоємність, ще більше сприяє акумуляції вологи; 5) повсюдне поширення річкових долин з незначними показники середнього похилу та швидкості течії річок; 6) близьке до поверхні залягання рівня ґрунтових вод [10; 17].

Щодо динаміки заболоченості Волинської області, то упродовж 1995 р. – 2014 рр. цей показник мало змінювався (5,7–5,9%) [8]. Деяке зменшення рівня заболочення пов'язане із торфовидобуванням, осушенням боліт під орні землі, пасовища або під забудову чи смітники (особливо міських боліт); зростання цього показника зумовлене процесами повторного заболочування [8; 17; 28].

Сьогодні на території Волинської області нараховується 1523 болота і заболочені ділянки, які займають площу 115,8 тис. га [12]. Основна частка болотних масивів розміщена в межах зони мішаних лісів (1158), лісостеповій зоні наявні лише 365 болотних масиви. На поліську частину області припадає 89 % площі усіх боліт області, на лісостепову, відповідно, – 11 %. Із загальної площі боліт близько 80 % – евтрофні [17].

Найпоширеніші на Волині малі болота площею від 0 до 50 га (1011 болото). Дуже великих боліт (від 1000,1–5000 га) в області лише 10. Найменша площа болота становить 0,1 га (болото біля траси в с. Струмівка Луцького району), найбільша – 2318 га (болотний масив урочище Клепче, урочище Опарище біля с. Люботин Любешівського району). Середня площа болота в області становить 75,2 га. У поліській частині домінують значні за площею болотні масиви, у південних – дрібноконтурні [17].

У розрізі адміністративних районів найбільша кількість болотних масивів зосереджена у Маневицькому (166) та Камінь-Каширському (129) районах; найменша – у Шацькому (69), Локачинському (61), Турійському (56) районах (рис. 1) [17]. Крім природних умов (сприятливіші для болотоутворення у двох перших районах літологічні й геоморфологічні чинники, дещо більша кількість опадів), на такий розподіл боліт за кількістю має вплив і площа адміністративних одиниць (Маневицький і Камінь-Каширський райони – лідери, а Шацький і Локачинський – аутсайди за площею).

За часткою площі боліт кожного адміністративного району від загальної площі болотного фонду Волинської області лідером є Любешівський район – 24,7 %. Високі значення характерні й для інших поліських районів – Камінь-Каширського (11,1 %), Маневицького (9,1 %), Ратнівського (8,2 %) та Ковельського (7,5 %) районів; найменші – для Іваничівського (2,2 %), Рожищенського (2,3 %), Локачинського (2,4 %), Ківерцівського (2,5 %).

Щодо заболоченості адміністративних районів, то найвища вона у Любешівському районі (станом на 01.01.2014 р. – 19,8 %). Досить заболоченими є Камінь-Каширський (7,4 %), Шацький (7,0 %), Ратнівський (6,6 %), Старовижівський (6,2 %), Любомльський (5,2 %) райони. Найменші показники заболоченості характерні для Ківерцівського (2,1 %), Рожищенського (2,9 %), Турійського (3,0 %) районів (рис. 2), поверхня яких має чітко виражений похил в одному напрямку, що не сприяє застоюванню води. Крім того, в рельєфі цих районів значні площі займають місцевості денудаційних межиріч, що, в порівнянні з плоскими чи западинними поліськими просторами, створює менш сприятливі умови для болотоутворення. Відносно високі показники заболочення лісостепових районів (Горохівського, Луцького, Локачинського, Іваничівського, Володимир-Волинського) пов'язані, насамперед, із наявністю тут значних за площею заплавної комплексів, де чергуються невеликі за розмірами болота, зарослі болотною рослинністю стариці, заболочені луки й чагарники.

У геохронологічному літочисленні тривалість життя боліт дуже коротка. Останнім часом їхня природна

трансформація підсилюється антропогенними чинниками й набуває прискорених темпів. Дієвим напрямком створення умов для відновлення й підтримки різноманіття болотних ландшафтів є збільшення кількості природоохоронних об'єктів та розширення площ уже наявних.

Під особливим наглядом та охороною в області є 4 водно-болотні угіддя (ВБУ) міжнародного значення: „Шацькі озера”, площею 48977 га, „Заплава р. Прип'яті” – 12000 га, „Заплава р. Стоходу” – 10000 га та на базі Черемського природного заповідника – 2975,70 га – статус водно-болотних угідь міжнародного значення отримало Черемське болото у Маневицькому районі.

Водно-болотні угіддя міжнародного значення „Шацькі озера” включають територію Шацького національного природного парку – 32850 га, з яких 4,1 % становлять болота. У межі ШНПП входять такі природно-заповідні території загальнодержавного значення, в яких охороняються болотні геокомплекси, як ландшафтний заказник „Чахівський” і ботанічний заказник „Втенський” [27].

Два водно-болотні угіддя міжнародного значення (основна частина ВБУ „Заплава Прип'яті”, загальною площею 12000 га та крайня північна частина ВБУ „Заплава Стоходу”, загальною площею 10000 га), знаходяться на території національного природного парку „Прип'ять-Стохід”. Загальна площа боліт та заболочених територій в межах парку становить 17147,59 га, що складає 43,61 % від усіх видів угідь даної природоохоронної території. Близько 80 % площі угіддя „Заплава Прип'яті” входять до складу природоохоронних територій загальнодержавного (НПП „Прип'ять-Стохід”) та місцевого значення (гідрологічні заказники „Прип'ятський-1”, „Прип'ятський-2”, „Прип'ятський-3”, „Бірківський”, „Ветлівський”, „Великоглушанський”, „Гірківський”, „Залухівський”, „Щедрогірський”, „Річицький”, „Цирський”). У межі водно-болотного угіддя „Заплава Стоходу” входять природно-заповідні території загальнодержавного (НПП „Прип'ять-Стохід”, ландшафтний заказник „Стохід”) та місцевого значення (ландшафтний заказник місцевого значення „Стохід”, гідрологічні заказники „Гулівський” та „Седлищенський” [26].

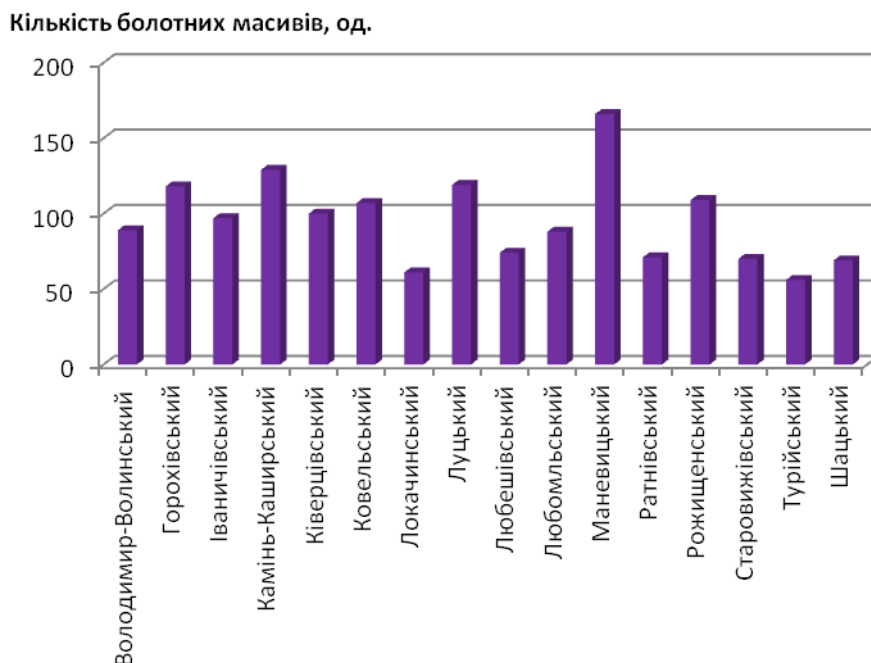

Рис. 1 – Кількість болотних масивів у розрізі адміністративних районів Волинської області (за даними Управління екології та природних ресурсів Волинської облдержадміністрації)

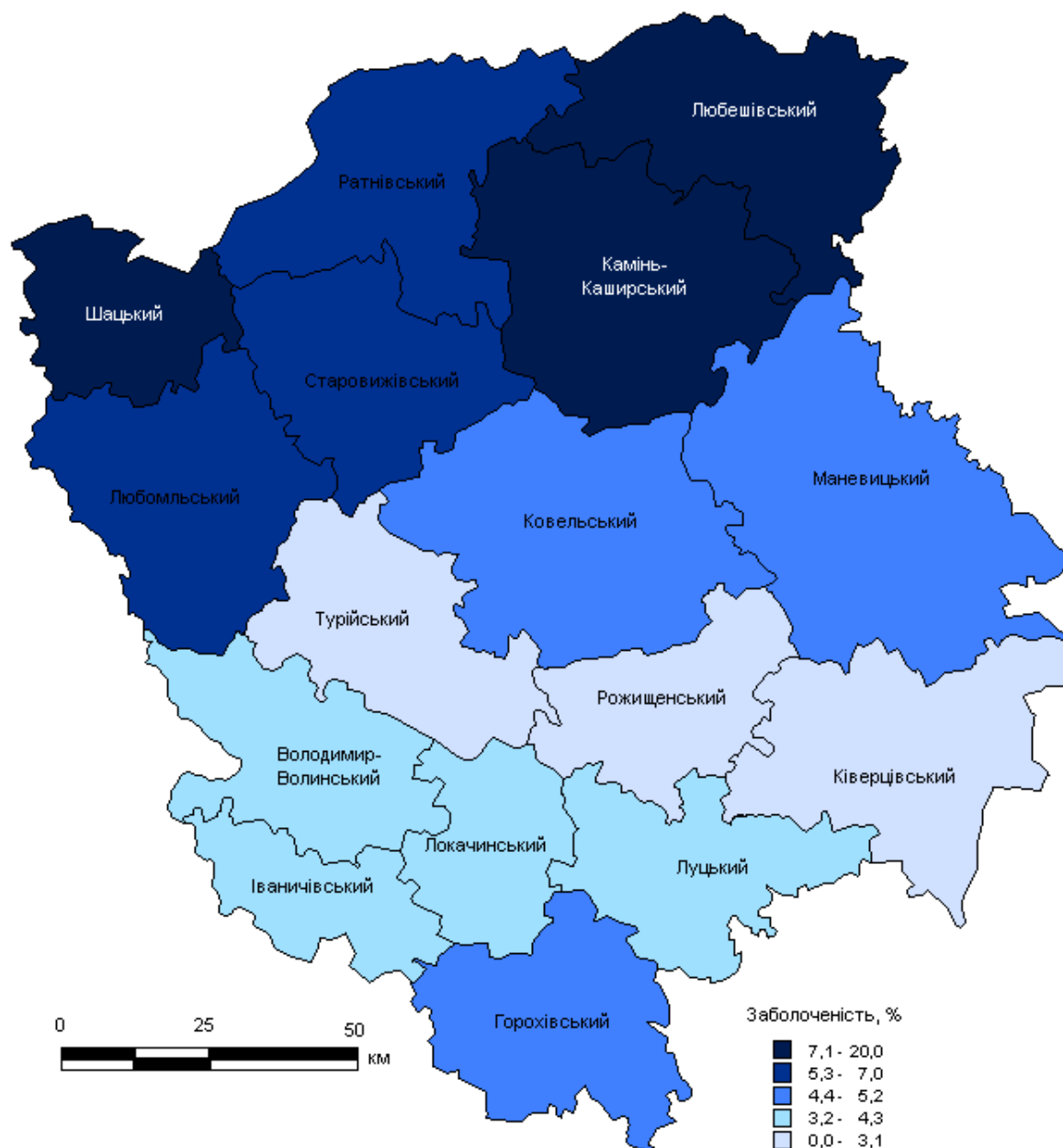

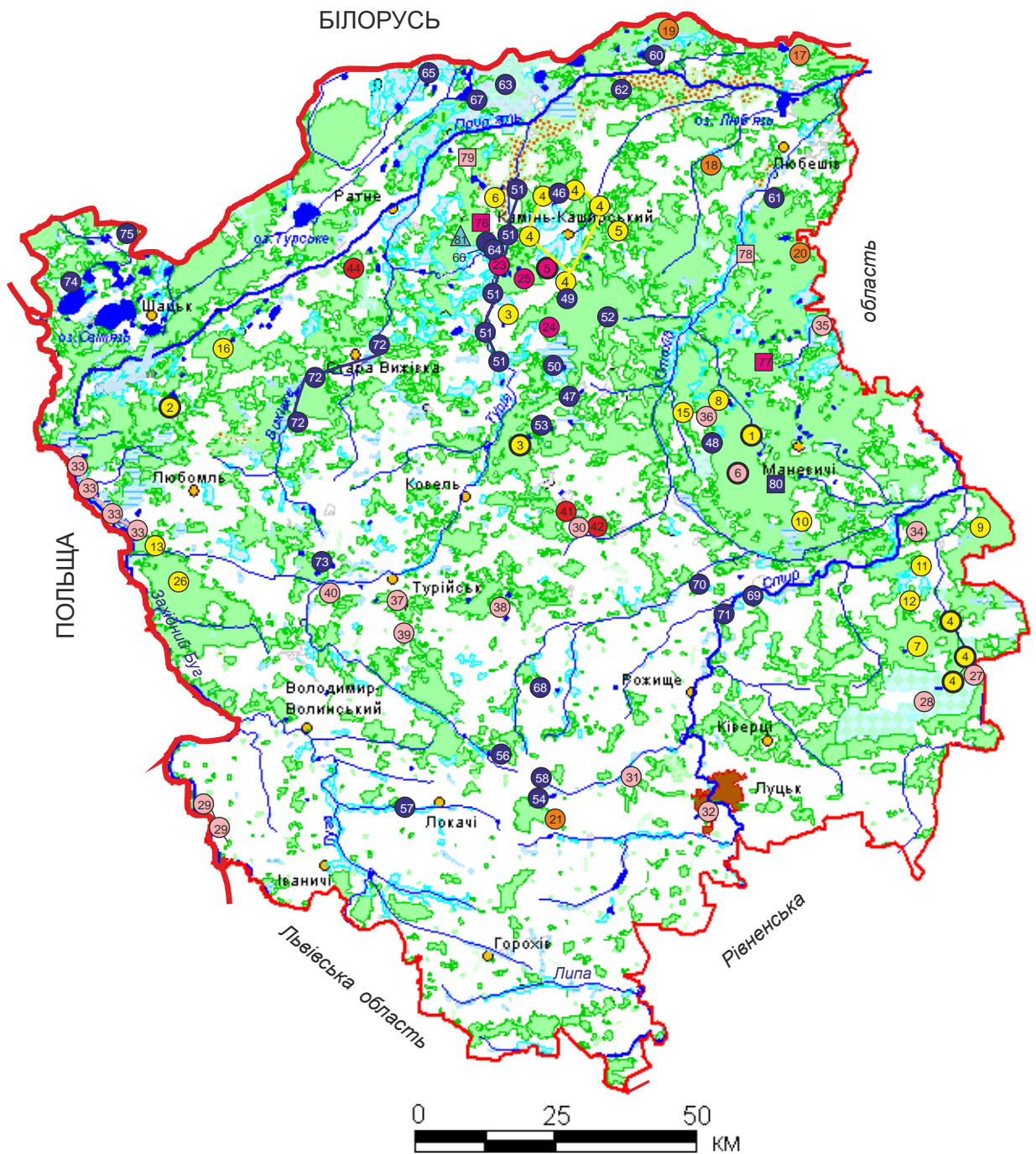
Рис. 2 – Заболоченість Волинської області
(складено авторами за формою б-зем станом на 01.01.2014 р.)

З 24.10.2012 р. міжнародного значення набуло Черемське болото, більша частина якого знаходиться в межах Черемського природного заповідника.

На Волині існує 6 ПЗТ загальнодержавного значення, де охороняються болота, які не входять до водно-болотних угідь міжнародного значення. З них два – у Маневицькому районі (ландшафтний заказник „Кручене озеро”, загальнозоологічний заказник „Рись”), по одному – у Камінь-Каширському (ботанічний заказник „Вутвицький”), Ківерцівському (ландшафтний заказник „Кормин”), Ковельському (ландшафтний заказник

„Нечимне”), Любомльському (ландшафтний заказник „Згоранські озера”) районах (рис. 3).

В адміністративних районах Волинської області, крім ПЗТ, які входять до складу водно-болотних угідь міжнародного значення, та ПЗТ загальнодержавного значення, існують ще 81 ПЗТ місцевого значення, де охороні підлягають болотні угіддя, рідкісні рослини й тварини цих екосистем. Найбільше таких ПЗТ у Камінь-Каширському (18), Маневицькому (12), Любешівському (7), Локачинському (7), Ратнівському (6), Турійському (5) районах (рис. 3). Більшість з них приурочені до заплавлі поліських річок або до узбереж озер.

- Умовні позначення:**
- Природно-заповідні території**
Луцьк обласний центр	загальнодержавного значення	місцевого значення
Горохів районні центри	ландшафтний заказник	ботанічна пам'ятка природи
державні кордони	лісовий заказник	зоологічна пам'ятка природи
адміністративні кордони	ботанічний заказник	гідрологічна пам'ятка природи
ліси	загальнозоологічний заказник	заповідне урочище
заболочена місцевість	орнітологічний заказник	
водотоки	гідрологічний заказник	
водойми		

Рис. 3. – Природно-заповідні території загальнодержавного й місцевого значення, в яких під охороною перебувають болота й заболочені землі
 (складено авторами за матеріалами Управління екології та природних ресурсів Волинської ОДА)

Умовні позначення до рис. 3. (нумерація ПЗТ відповідає тій, що на картосхемі)

Природно-заповідні території загальнодержавного значення

1. Ландшафтний заказник „Кручене озеро”	4. Ландшафтний заказник „Кормин”
2. Ландшафтний заказник „Згоранські озера”	5. Ботанічний заказник „Вутвицький”
3. Ландшафтний заказник „Нечимне”	6. Загальнозоологічний заказник „Рись”

Природно-заповідні території місцевого значення

1. Ландшафтний заказник „Луга-Рачинська”	41. Орнітологічний заказник „Радошин”
2. Ландшафтний заказник „Заставненський”	42. Орнітологічний заказник „Кулики”
3. Ландшафтний заказник „Качинський”	43. Орнітологічний заказник „Чаруків”
4. Ландшафтний заказник „Святобузаківський”	44. Орнітологічний заказник „Урочище Костянове”
5. Ландшафтний заказник „Мішеч”	45. Гідрологічний заказник „Гнила Липа”
6. Ландшафтний заказник „Сірче”	46. Гідрологічний заказник „Озеро Лука”
7. Ландшафтний заказник „Лопатинська діброва”	47. Гідрологічний заказник „Озеро Стобихівське”
8. Ландшафтний заказник „Градиський”	48. Гідрологічний заказник „Озеро Болотне”
9. Ландшафтний заказник „Осницький”	49. Гідрологічний заказник „Цир”
10. Ландшафтний заказник „Градівський”	50. Гідрологічний заказник „Озеро Скомирське”
11. Ландшафтний заказник „Красновільський”	51. Гідрологічний заказник „Турський”
12. Ландшафтний заказник „Рудниківський”	52. Гідрологічний заказник „Великообзирський”
13. Ландшафтний заказник „Замлишщина”	53. Гідрологічний заказник „Соминський”
14. Ландшафтний заказник „Королівка”	54. Гідрологічний заказник „Окорський”
15. Ландшафтний заказник „Майдан”	55. Гідрологічний заказник „Чорногузівський”
16. Ландшафтний заказник „Чахівський”	56. Гідрологічний заказник „Холопичівський”
17. Лісовий заказник „Дольський”	57. Гідрологічний заказник „Луга-Свинорийка”
18. Лісовий заказник „Пнівський”	58. Гідрологічний заказник „Серна”
19. Лісовий заказник „Білоозерський”	59. Гідрологічний заказник „Лучний”
20. Лісовий заказник „Рись”	60. Гідрологічний заказник „Рогізненський”
21. Лісовий заказник „Садівська дача”	61. Гідрологічний заказник „Березичівський”
22. Ботанічний заказник „Грузьке болото”	62. Гідрологічний заказник „Ямно”
23. Ботанічний заказник „Карасинський”	63. Гідрологічний заказник „Гірницьке болото”
24. Ботанічний заказник „Верхівський”	64. Гідрологічний заказник „Урочище Терешкове”
25. Ботанічний заказник „Мочуринський”	65. Гідрологічний заказник „Броно”
26. Ботанічний заказник „Мосирський”	66. Гідрологічний заказник „Урочище Плав”
27. Загальнозоологічний заказник „Чортове болото”	67. Гідрологічний заказник „Оріхівський”
28. Загальнозоологічний заказник „Кемпа”	68. Гідрологічний заказник „Урочище Озеро”
29. Загальнозоологічний заказник „Прибужжя”	69. Гідрологічний заказник „Гурсько-Гривенський”
30. Загальнозоологічний заказник „Урочище Стахор”	70. Гідрологічний заказник „Падалівський”
31. Загальнозоологічний заказник „Шепель”	71. Гідрологічний заказник „Надстирський”
32. Загальнозоологічний заказник „Гнідавське болото”	72. Гідрологічний заказник „Вижівський”
33. Загальнозоологічний заказник „Буг”	73. Гідрологічний заказник „Озеро Святе”
34. Загальнозоологічний заказник „Тельчівський”	74. Гідрологічний заказник „Пулеметський”
35. Загальнозоологічний заказник „Локоття”	75. Гідрологічний заказник „Піщанський”
36. Загальнозоологічний заказник „Лазниця”	76. Ботанічна пам'ятка природи „Берізка”
37. Загальнозоологічний заказник „Соловичівський”	77. Ботанічна пам'ятка природи „Болітце”
38. Загальнозоологічний заказник „Озерянський”	78. Зоологічна пам'ятка природи „Поселення бобрів”
39. Загальнозоологічний заказник „Бобли”	79. Зоологічна пам'ятка природи „Чорний бусел”
40. Загальнозоологічний заказник „Туричанський”	80. Гідрологічна пам'ятка природи „Криничка”
	81. Заповідне урочище „Велимчанська дача”

Болота у структурі ПЗФ є також і в лісових масивах.

Стосовно категоріальної структури, то серед усіх цих ПЗТ місцевого значення налічується 31 гідрологічний заказник, 16 ландшафтних, 14 загальнозоологічних, 5 лісових, 5 ботанічних, 4 орнітологічних заказників, 2 ботанічні, 2 зоологічні, 1 гідрологічна пам'ятка природи, 1 заповідне урочище.

Однією із сучасних концепцій збалансованого співіснування суспільства й природи в умовах надмірного антропогенного навантаження на довкілля є формування екомереж різного рівня. В області визначено 5 основних ядер екомережі – основні цінні території, які мають спільні транскордонні елементи Національної екомережі і входять у Всеєвропейську екомережу (1 – на базі цінного озерного комплексу Шацького району; 2 – водно-болотний комплекс Любешівського району; 3 – болотний комплекс Маневиччини; 4 – суміжна з Польщею територія Любомльського та Іваничівського районів; 5 – територія цінних дубових насаджень Ківерцівського району) та екокоридори – території, які з'єднують зазначені ядра та є сполучними як з Рівненською і Львівською областями, так і з суміжними Державами – Польщею та Білоруссю) [28].

У структурі екомережі Волинської області водно-болотні угіддя становлять 3,6 %, а відкриті заболочені землі – 7,7 %.

Щодо водно-болотних угідь, які входять в екомережу Волинської області, то серед адміністративних районів їх представляють лише Шацький, Любешівський, Ратнівський, Камінь-Каширський та Маневичський, тобто ті райони, значні площі яких мають статус водно-болотних угідь міжнародного значення. Що стосується заболочених земель, то кожен з адміністративних районів представляє певну частину своєї площі в екомережі області. Найбільші площі таких земель входять в екомережу області у Любешівському, Камінь-Каширському, Маневичському та Ратнівському районах.

Відтворення природного стану елементів екомережі на Волині здійснюється шляхом збереження природних угідь у заплавах, недопущення випалу сухої рослинності через ведення екоосвітньої роботи серед місцевого населення та у засобах масової інформації, здійснення перевірок екологічної обстановки на основних водоймах області, ведення моніторингу за скупченнями мігруючих водоплавних птахів. У 2013 р. була розроблена система забезпечення стабільності гідрологічного режиму на болотах в заплаві Прип'яті, біля с. Бірки Любешівського району. Постійно виконуються роботи з резервування особливо цінних природних комплексів та об'єктів для подальшого створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення [28].

Площа, га

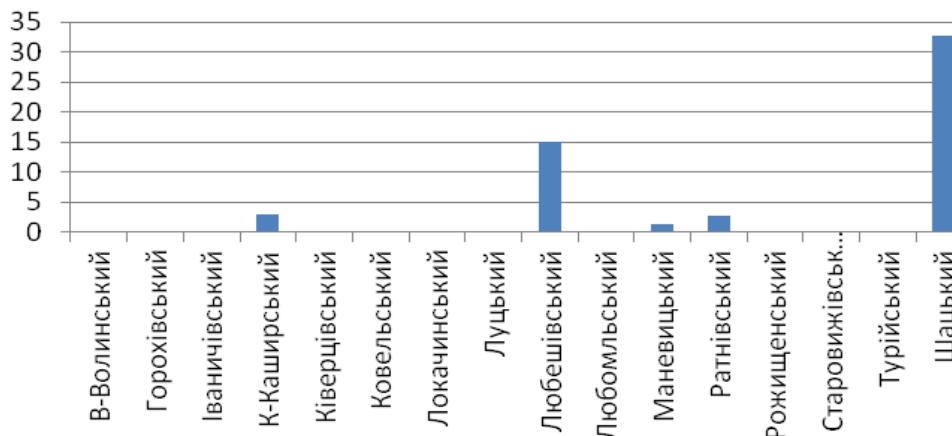
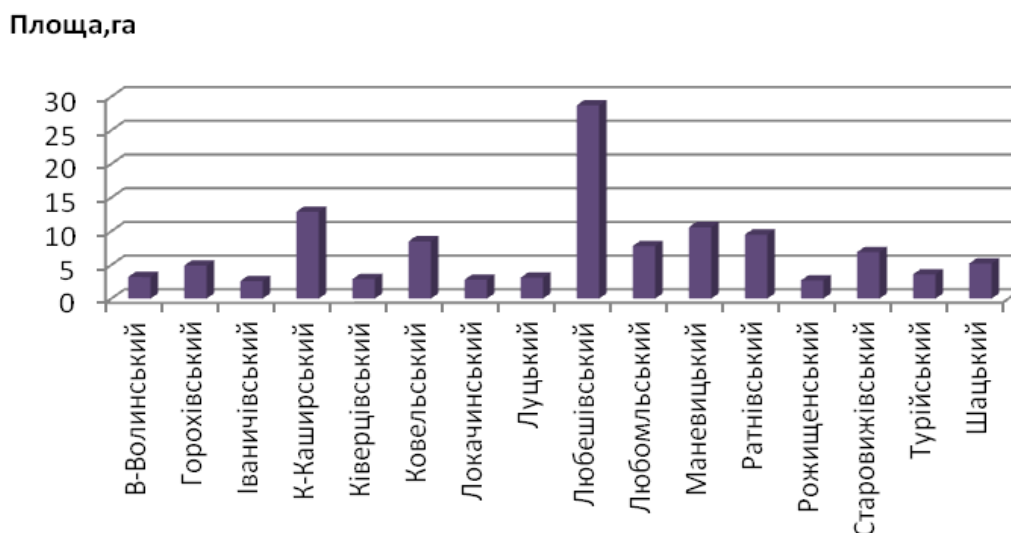

Рис. 4. – Площі водно-болотних угідь в екомережі Волинської області за адміністративними районами, га (за формою 6-зем станом на 01.01.2014 р.)

Рис. 5. – Площі заболочених земель в екомережі Волинської області за адміністративними районами, га (за формою 6-зем станом на 01.01.2014 р.)

Висновки. Болота Волинської області є важливою складовою її природних ландшафтів і тому потребують не меншої охорони, ніж лісові, лучні, озерні чи заплавні комплекси. За останні кілька десятків років відбулася безконтрольна трансформація частини торфових боліт у різні види сільськогосподарських угідь, часто деградованих, вироблені торфовища та згарища, кар'єри. Такі зміни, головню, відбуваються внаслідок науково необґрунтованих антропогенних дій: осушувальної меліорації, видобування торфу, сапропелю, бурштину, лісо-й агропромисловості, будівництва поселень, гідротехнічних споруд та різного роду комунікацій, туристичної діяльності тощо. Порушує екологічну рівновагу болотних геокомплексів і браконьєрство, надмірне сінокосіння та випасання худоби. Негативні екологічні явища на заболочених територіях доповнюють наслідки Чорнобильської трагедії – радіонуклідне забруднення частини торфових земель. Щорічною проблемою для Волинського Полісся є пожежі на торфовищах. Як свідчать факти, часто вогняна стихія руйнує не лише природне середовище, а й матеріальні блага, загрожує життю й здоров'ю людей. Природні чинники теж вносять свої корективи у функціонування болотних

екосистем: відносно тривалі посушливі періоди призводять до суттєвого зниження рівня ґрунтових вод на Поліссі, а, отже, до зменшення площ (чи тимчасового пересихання) боліт і заболочених земель, що тягне за собою низку інших несприятливих екологічних наслідків.

Сьогодні для Волинської області актуальною є повна еколого-виробнича інвентаризація всіх гігоморфних ландшафтів та оцінка їхнього сучасного стану. Серед першочергових завдань зі збереження боліт краю головними є резервування перезволожених угідь як водно-болотних з віднесенням їх до природно-заповідного фонду; реконструкція дренажних систем; ренатуралізація відпрацьованих торфовищ та осушувальних систем; оцінювання стану популяцій видів рослин і тварин, занесених до Червоної та Зеленої книг України, Європейського Червоного списку. Для успішної реалізації усіх цих природоохоронних заходів необхідним є їх достатнє фінансування з різних джерел, вдосконалення нормативно-правової бази у сфері збереження, розширення, відтворення та охорони єдиної системи територій з природним станом ландшафту, впровадження екологічно безпечних технологій у різних сферах господарювання.

Список літератури

1. Андрієнко Т. Л. Болота в районі Шацьких озер / Андрієнко Т. Л., Балашев Л. С., Прядко О. І. // Укр. ботан. журн. – 1971. – 28, № 6. – С. 727-733.
2. Бондар О. І. Онтологія природоохоронних досліджень боліт і торфовищ України / О. І. Бондар, В. В. Коніщук // Агроєкол. журн. – 2012. – № 2. – С. 57–60.
3. Вамперский С. Э. Биосферное значение болот в углеродном цикле / С. Э. Вамперский // Природа. – 1994. – № 7. – С. 44-50.
4. Водно-болотні угіддя України. Довідник / під ред. Марушевського Г. Б., Жарук І. С. – К.: Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, 2006. – 312 с.
5. Григора І. М. Лісові болота Українського Полісся (походження, динаміка, класифікація рослинності) / І. М. Григора, В. А. Соломаха – К.: Фітосоціоцентр, 2005. – 415 с.
6. Григора І. М. Типи і генезис боліт України та прогноз їх розвитку в майбутньому / І. М. Григора // Шляхи покращення збереження торфових та інших видів боліт України. – К., 1999. – С. 9–15.
7. Давиденко В. М. Заповідна справа: Навчальний посібник для ВНЗ / Давиденко В. М. – Миколаїв: МФНУКМА, 2002. – 140 с.
8. Екологічний паспорт Волинської області за 2006–2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/index.php/protection/protection1/volynska>.
9. Екологія водно-болотних угідь і торфовищ : зб. наук. статей / Гол. ред. Коніщук В. В. – Київ: ДІА, 2013. – 300 с.
10. Євроregion Буг: Волинська область / За ред. Б. П. Клімчука, П. В. Луцишина, В. Й. Лажніка. – Луцьк: Ред.-вид. відд. Волин. ун-ту, 1997. – 448 с.
11. Жидан О. С. Поняття та особливості боліт як об'єкта екологічного права / Жидан О. С. // Екологічне право. – С. 103–109.
12. Земельний фонд Волинської області / Головне управління Держгемагентства у Волинській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zem.voladm.gov.ua/.../1017-zemel-nyy-fond-volyns-koyi-oblasti.html
13. Земельний фонд України станом на 1 січня 2015 року та динаміка його змін в порівнянні з даними на 1 січня 2014 року / Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру [Електронний ресурс]. – Режим доступу: land.gov.ua/.../110222-zemelnyi-fond-ukrainy-stanom-na-1-sichnia-2014
14. Зузук Ф. В. Осушені землі Волинської області та їх охорона : монографія / Ф. В. Зузук, Л. К. Колошко, З. К. Карпюк; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2012. – 293 с.
15. Инишева Л. И. Болота и биосфера / Инишева Л. И. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: csr.spbu.ru/pub/RFBR_publications/.../bolota_i_biosfera_01_geo.pdf
16. Ільїна О. В. Болота Волині: особливості поширення й антропогенні зміни / Ільїна О. В. // Наук. праці УкрНДГМІ, 2007. – Вип. 256. – С. 367–372.
17. Ільїна О. В. Болотні геокомплекси Волині : монографія / Ільїна О. В., Кукурудза С. І. – Львів: Видавн. Центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 242 с.
18. Ільїна О. В. Болотні геокомплекси Волині як резерв для розширення природно-заповідного фонду / Ільїна О. В. // Вісник Львівського університету. Серія географічна, 2009. – Вип. 37. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: lpu.edu.ua/faculty/geography/Publik/Period/visn/37/26_iljina.pdf
19. Клименко В. Г. Загальна гідрологія: навч. посібник для студентів-географів / В. Г. Клименко. – Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2010. – 124 с.
20. Климович П. В. Еколого-меліоративний аналіз природних комплексів Волинського Полісся / Климович П. В. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 235 с.
21. Коніщук В. В. Екологічні основи розвитку та охорони торфових боліт Полісся: автореф. дис. ... д-ра біол. наук : 03.00.16 / В. В. Коніщук; НААН України, Ін-т агроєкол. і природокористування. – К., 2013. – 44 с.
22. Маймусов Д. Ф. Обособления природных состояний болот – в основу адаптивного освоения биогенных ресурсов / Маймусов Д. Ф. // Фундаментальные исследования. – 2004. – № 5. – С. 43–44.
23. Мігас Р. В. Болотний фонд Волинської області / Мігас Р. В., Якубишена С. Г., Петрук В. Й. та ін. – Луцьк: Ініціал, 2003. – 24 с.
24. Паников Н. С. Торфяные болота – глобальный источник атмосферного метана / Паников Н. С. // Природа, 1995.– № 6. – С. 14–25.
25. Полянський С. В. Екологічні проблеми меліорованих агроландшафтів Західного Полісся / Полянський С. В. // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія „Сільськогосподарські науки”, 2014. – Вип. 1 (65). – С. 54–63.
26. Проект організації національного природного парку „Прип'ять-Стохід”, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів / Відповід. викон., наук. співробіт. ПрАТ „НВК „Курс” Возний Ю. М. – К. [б. в.], 2011. – 523 с.
27. Проект організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів і об'єктів Шацького національного природного парку / Гол. архіт. проекту С. Чумак ; наук. керівн. проекту М. О. Осипова. – К. [б. в.], 2005. – 92 с.
28. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища у Волинській області за 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/docs/activity-dopovidi/regionalni/regionalni-dopovidi-u-2012-rotsi/volynska%202012.pdf>
29. Сирин А. Биоразнообразие и регулирующие функции торфяных болот: пути и возможности экономической оценки / Сирин А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.biodiversity.ru/programs/international/.../Sirin_TEEB_2010.pdf
30. Цюй Чэнцзюнь. Влияние природных и антропогенных факторов на экологическое состояние болота: автореф на соиск. научн. степ. канд. геогр. наук. / Цюй Чэнцзюнь – СПб., 2008. – 24 с.

Павловська Т. С., Ковальчук І. П., Рудик О. В. Болотні екосистеми у структурі природно-заповідної мережі Волинської області. Проаналізовано просторове поширення болотних екосистем Волині, розглянуто їхнє місце та значення у природно-заповідному фонді та екологічній мережі області. При цьому вивчено вплив фізико-географічних умов Волинської області на формування боліт, зроблено аналіз кількості боліт та заболочених ділянок, показника заболоченості в розрізі адміністративних районів, часток площ боліт кожного адміністративного району від загальної площі болотного фонду області. Виявлено, охарактеризовано й закартографовано природно-заповідні території міжнародного, загальнодержавного та місцевого значення, в яких під охороною перебувають болотні комплекси. З'ясовано місце і роль водно-болотних угідь та заболочених земель в екомережі Волинської області. Визначено головні проблеми й пріоритети в охороні болотних екосистем регіону.

Ключові слова: болото, водно-болотні угіддя, екологічна мережа, заболочені землі, заболоченість, природно-заповідні території.

Pavlovskaya T. S., Kovalchuk I. P., Rudyk O. V. Wetland ecosystems in the structure of natural reserves network of Volyn region. In the article, we analyzed the spatial distribution of wetland ecosystems of Volyn, considered their place and importance in nature reserves and ecological network region. Thus, we researched the influence of physical and geographical conditions of Volyn region for the formation of wetlands, analyzed the number of marshes and wetlands, calculated waterlogging index in terms of administrative districts, i. e. the share of wetlands areas of each administrative district per the total surface of wetland fund of the region. We revealed, described and mapped natural protected areas of international, national and local levels, which include protected marsh complexes. We revealed the place and role of wetlands and wetlands ecological network in the Volyn region. We indicated the basic problems and priorities in the protection of wetland ecosystems in the region.

Keywords: swamp, wetlands, ecological network, wetlands, swamps, natural protected areas.

Павловская Т. С., Ковальчук И. П., Рудик А. В. Болотные экосистемы в структуре природно-заповедной сети Волинской области. Проанализировано пространственное распространение болотных экосистем Волини, рассмотрено их место и значение в природно-заповедном фонде и экологической сети области. При этом изучено влияние физико-географических условий Волинской области на формирование болот, выполнен анализ количества болот и заболоченных участков, показателя заболоченности в разрезе административных районов, соотношения площади болот каждого административного района и общей площади болотного фонда области. Виявлено, охарактеризовано и закартографовано природно-заповедные территории международного, общегосударственного и местного значения, в которых под охраной находятся болотные комплексы. Выяснено место и роль водно-болотных угодий и заболоченных земель в экосети Волинской области. Определены главные проблемы и приоритеты в охране болотных экосистем региона.

Ключевые слова: болото, водно-болотные угодья, экологическая сеть, заболоченные земли, заболоченность, природно-заповедные территории.

Надійшла до редколегії 31.08.2015

УДК 551.4.03 : 551.791(477.86)

Бончковський О. С

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

НОВИЙ ТІК – НОВИЙ РОЗРІЗ ЛЕСОВО-ҐРУНТОВОЇ СЕРІЇ НЕОПЛЕЙСТОЦЕНУ ВОЛИНСЬКОЇ ВИСОЧИНИ

Ключові слова: кліматоліт, педокомплекс, палеокріогенез, гранулометричний аналіз, вміст гумусу

Вступ. Лесово-ґрунтова серія Волинської височини стала об'єктом дослідження понад 100 років тому: М. Барбот де Марні (1865), М. Криштафович (1902), П. Тутковський (1899), В. Ласкарев (1914), О. Набоких (1911), А. Красюк (1912). У 20-х роках розгортається застосування кількісних методів при дослідженні лесів, а також опис морфології відомих вже тоді викопних ґрунтів (праці

Ю. Токарського, А. Савицького, А. Красюка, В. Крокоса). У другій половині ХХ ст. дослідження лесово-ґрунтової серії Волинської височини набули комплексного характеру. А. Б. Богуцьким створена регіональна стратиграфічна схема, що включає дубнівський, горохівський, тернопільський, коршівський, луцький, сокальський та інші викопні педокомплекси [1, 2]. Схема розроблена на основі